

OLEH PROTSYK – ION OSOIAN

ETNIKAI VAGY MULTIETNIKUS PÁRTOK?*

VÁLASZTÁSI KÜZDELEM ÉS A PARLAMENTI KÉPVISELŐJELÖLTEK KIVÁLASZTÁSA MOLDOVÁBAN

A szakirodalom általában fontosnak tartja az etnikai feszültségek kezelése érdekében a kulturálisan megosztott társadalmakban annak biztosítását, hogy a kisebbségek is megfelelő arányban részt vehessenek az állami intézmények működtetésében.¹ Az arányos választási rendszerre úgy szokás tekinteni, mint amely inkább kedvez a kisebbségi érdekek megjelenítésének, szemben az egy képviselő, területi, többségi rendszerrel.² Az arányos rendszer bevezetése számos posztkommunista országban ösztönzőleg hatott az etnikai alapú kisebbségi pártok megszerveződésére. Ezek a pártok állandó szereplőivé váltak a politikai szcénának egyes délkelet-európai államokban, például Bulgáriában vagy Romániában.³

Ezzel szemben Moldovában, amelyet ugyanehhez a régióhoz szokás sorolni, nem jelentek meg hasonlóan sikeres kisebbségi pártok – annak ellenére, hogy arányos képviselői (AK [vagy PR: „proportional representation”]) választási szabályokat vezettek be már a függetlenség elnyerését követő átmenet során, és a politikai verseny kialakulása nagyfokú etnikai mobilizációval járt együtt. Az etnikai pártok annak ellenére nem váltak sikeressé, hogy a Szovjetunió más utódállamaihoz képest kevésbé korlátozták a küzdelmet autoriter eszközökkel. Ha egy gyakran idézett mutatót nézünk, a Freedom House demokratikus szabadságra vonatkozó indexét, a listán Moldova jobban teljesített az átmenet után, mint – a balti államokat leszámítva – bármely más szovjet utódállam.⁴

Jelen tanulmány szerzői a kisebbségi alapon szerveződő moldovai pártok hiányát annak tulajdonítják, hogy egyes politikai szereplőknek sikerült multietnikus támogatást szerezniük pártjuk mögé. Ezeknek a szereplőknek a szovjet időszak örökségére kellett építeniük, ezzel tudtak eredményesen társadalmi támogatást biztosítani egy új, demokratikus környezetben, egy olyan új országban, ahol a lakosság körülbelül 24%-a kisebbséghez tartozik. Azon túl, hogy olyan programot dolgoztak ki, amely multietnikus választókerületekben is vonzó, sikeresen valósítottak meg olyan utánpótlási megoldásokat, amelyek célja valódi multietnikus politikai szervezetek létrehozása. A tanulmány ezen stratégiák közül vizsgálja az egyik legfontosabbat: a par-

* Eredetiben megjelent: *ECMI Working Paper #47*, 2010. március. (A Szerk.)

lamenti képviselők kiválasztását. Amint a szakirodalomból ismert, a törvényhozási utánpótlás fontos tényezője a politikai folyamatoknak, befolyásolja mind a lakosságnak a politikai rendszer legitimitációjáról alkotott véleményét, mind a politikai folyamatokból eredő tényleges szakpolitikai döntéseket.⁵

A tanulmányban először azt az arányos választási rendszert vizsgáljuk, amelyet az ország közvetlenül az átmenet elején – meglepő módon – elfogadott, és bemutatjuk, milyen hatással volt ez a döntés az alkalmazott pártstratégiákra és választási eredményekre. Ezt követően a parlamenti képviselők kiválasztásának tipikus példáit vizsgáljuk, és összehasonlítjuk a különböző ideológiák alapján szerveződött pártok listájáról bekerült parlamenti képviselők etnikai hátterét. Az etnikai hovatartozás vitatott kérdését, amely a moldovai eset sajátossága, szintén érintjük az írásban. A tanulmány utolsó részében elemezzük a választásokon sikeres pártok utódlási stratégiáinak hatását a parlamenti kisebbségi képviselet helyzetére.

Választási rendszer és pártépítés Moldovában

A posztszovjet környezethez viszonyítva a Moldova által elfogadott választási rendszer szokatlan megoldás volt. Az ország példája jól mutatja, hogy hogyan történhet meg, hogy a politikai kontextus inkább befolyásolja a választási intézmények kialakítását, mint a szabályozás kidolgozásáért felelős politikusok érdekei és preferenciái.⁶ Az ország első, teljes mértékben szabad és versenyen alapuló parlamenti választásán 1994-ben arányos képviseleti rendszerrel osztották el a helyeket a törvényhozásban.⁷ Az ország egyetlen nagy választókerület volt, ahol a pártok zárt listái vetélkedtek, a bejutási küszöb 4% volt. A Független Államok Közösségének (FÁK) valamennyi más nyugati államában, hasonlóan az összes szovjet utódállamhoz (Észtországot és Lettországot kivéve), vegyes vagy relatív többségi választási rendszert vezettek be. A politikai erők, amelyek a szovjet utódállamok átalakulási folyamatát befolyásolták, leginkább a relatív többségi választási rendszert támogatták, mivel az éppen azokra a személyi kapcsolatokra és hálózatokra épít, amelyek a késői szovjet politikát jellemezték. Ugyanakkor a pártok a fejlődés nagyon kezdeti szintjén álltak, és az arányos választási rendszer bevezetésének –, amely a pártoknak kedvezett volna – elég alacsony volt a társadalmi támogatottsága.

A posztszovjet átmenetre vonatkozó fenti megállapítások Moldovára is álltak. Ezt a korai időszakot a vegyes és az arányos választási rendszerről szóló tervezetek feletti heves viták jellemezték. Az ok, amiért az arányos választási rendszert választották, az a politikai igény, hogy az alkalmazott eljárás legalább lehetőséget adjon a politikai részvételre azoknak az állampolgá-

roknak, akik az ország szeparatista régiójában, Transznisztriában élnek. Ez az igény az akkori legfontosabb politikai kérdéshez, a transznisztriai elszakadási konfliktushoz kapcsolódott. E régió hatóságai 1992 végére szinte teljes *de facto* kontrollt szereztek a terület felett, és képesek lettek volna arra, hogy megakadályozzanak egy olyan választást, amely a relatív többségi elv szerint zajlik. Az arányos választási rendszer egyetlen, az egész országra kiterjedő választási körzettel lehetővé tette, hogy ne kelljen beismerni az ország egy része feletti szuverenitás elvesztését. Az arányos választási rendszer tette lehetővé, hogy a transznisztriai régióban élő választópolgárok a központi hatalom által ellenőrzött helyszíneken leadhassák szavazataikat. Bár a közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy az emberek nagy része (70-80%-a) az egyéni választókerületi szavazást preferálta volna, az erre vagy a vegyes rendszer bevezetésére irányuló népszavazási vagy törvényhozási kísérletek nem jártak sikerrel.

A szeparatista konfliktus egy további kérdésben is befolyásolta a választási törvényről folyó vitát. Amikor a moldovai parlament 1993-ban a választási törvényről tanácskozott, a transznisztriai képviselők nagy számban hagyták el a termet. Ezeknek a képviselőknek a többsége – akik közül sokan állami vállalatok igazgatói voltak – azokkal a törvény-előkészítővel értettek egyet, akik egy személycentrikusabb, a jelölt személyét a központba állító választási rendszert dolgoztak ki. Az arányos választási rendszer elfogadását tehát segítette, hogy a transznisztriai képviselők nem vettek részt a szavazáson.

A választási törvény alapvető rendelkezései a posztkommunista időszakban nem módosultak,⁸ azonban többször változott a bejutási küszöb. Az egyedül induló pártokra irányadó küszöb a 2001-es és 2005-ös választásokon 6% volt, majd 2005-ben a több pártból álló választási szövetségekre vonatkozó küszöböt vezettek be (ez 9% a két pártból, 12% a több pártból álló szövetségekre).

A választási törvényen túl a pártokra vonatkozó törvényi szabályozás egyes rendelkezései is az országos szintű politikai pártokat részesítették előnyben. Például 1998-tól egy pártot csak akkor jegyzett be az Igazságügyi Minisztérium, ha legalább 5000 tagja volt, akiknek a lakóhelyei lefedték legalább a középszintű közigazgatási-területi egységek⁹ felét úgy, hogy mindegyik körzetből legalább 150 tag összegyűlt. A kisebbségi politikát tekintve ez a rendelkezés nagy hatással egyedül a Gagauzia autonóm tartományában létrehozott gagauz etnikai pártok működésére volt.

Összességében az első választási törvény elfogadása és a későbbi módosítások során érvényesített néhány alapelv döntő befolyást gyakorolt a pártrendszer intézményesülésére. A választási rendszer szabályai, amelyeket egy, az alkotmány szerint gyenge elnökséggel és a pártoknak a kabinet létrehozásában játszott szerepével kapcsolatos össze, ösztönzőleg hatott arra, hogy a

pártok fejlesszék szakpolitikai elképzeléseiket, és koherens képet alakítsanak ki magukról. Egyúttal a rendszer a jelöltközpontúság helyett a pártok dominanciáját teremtette meg, és ez a posztkommunista időszakban végig érvényesült Moldovában.

1. táblázat

A moldovai parlamenti választások eredményei 1994–2005

Év	1994		1998		2001		2005	
Bejutási küszöb (%)	4%		4%		4%		6%=1, 9%=2, 12%>2 párt esetén	
Induló szervezetek	V%	S%	V%	S%	V%	S%	V%	S%
Demokratikus Megegyezés Választási Szövetség	-	-	19,42	25,7	-	-	-	-
Demokratikus és Virágzó Moldováért Választási Szövetség	-	-	18,16	23,8	-	-	-	-
(Demokratikus) Agrárpárt	43,18	53,9	3,63	0	1,16	0	-	-
Népi Kereszténydemokrata Front Szövetség	7,53	8,65	-	-	-	-	-	-
Kereszténydemokrata Népfront/Párt*	-	-	-	-	8,24	10,9	9,07	10,89
Moldovai Demokratikus Párt**	-	-	-	-	5,02	0	-	-
Braghis Választási Szövetség	-	-	-	-	13,36	18,8	-	-
„Moldova Democrată” Választási Szövetség	-	-	-	-	-	-	28,53	33,66
„Patria-Rodina” Választási Szövetség	-	-	-	-	-	-	4,97	0
Moldova Újjászületéséért és Kiegyezéséért Párt	-	-	-	-	5,79	0	-	-
Moldovai Köztársaság Kommunista Pártja	-	-	30,01	39,6	50,7	70,3	45,98	55,45
Demokratikus Erők Pártja	-	-	8,84	10,9	-	-	-	-
Paraszrok és Értelmiségiek Blokkja	9,21	10,06	-	-	-	-	-	-
Szocialista Párt és Unitate-Edinstvo Mozgalom Tömörülés	22	26,9	-	-	-	-	-	-
Egyéb (pártok, szövetségek és független jelöltek)	18,1	0	19,9	0	16,34	0	11,5	0
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

Megjegyzés: Csak azok a jelölő szervezetek szerepelnek, amelyek legalább egy választáson 4% fölötti szavazatszámot szereztek. V = leadott szavazatok; S = parlamenti képviselők aránya.

* 1994-ben a Népi Kereszténydemokrata Front Szövetsége nevű koalícióban, 1998-ban a Demokratikus Megegyezés Választási Szövetségben.

** 1998-ban a Demokratikus és Virágzó Moldováért Választási Szövetségben, 2005-ben a „Moldova Democrată” Választási Szövetségben.

Forrás: a www.e-democracy.md oldalon elérhető adatok (utolsó elérés: 2007. 04. 04.)

Amint az 1. táblázat mutatja, csak négy politikai szereplő tudta átlépni az első két választáson a bejutási küszöböt, amely a 2001-es választások előtt változott, és ez azzal a következménnyel járt, hogy az ezt követő választásokon már csak három szervezet jutott be. A 2001-es küszöbemeléssel a törvényhozó a pártrendszer konszolidációját szerette volna elérni. 2001 előtt a pártok és pártszövetségek identitása nagyon instabil volt, különösen az átmenet korai időszakában. A pártok többsége, amelyek az 1994-es választáson bejutott pártszövetségekben részt vettek, a soron következő választásokon szövetséget vagy éppen nevet is váltottak. Az új pártok és koalíciók szervezésével a politikusok az 1994 és 2001 közötti periódus súlyos kormányzati hibáira reagáltak.

A 2001-es parlamenti választásokat követően a párrendszer némileg stabilabbá vált. A politika legmeghatározóbb szereplője 2001-es győzelmét követően a kommunista párt (PCRM) lett.¹⁰ Amint a táblázat mutatja, a párt már a '98-as választások után a legnagyobb frakciót alakíthatta meg, és ez volt az első választás, amelyen – a kommunista párt működésére vonatkozó tiltás megszüntetése utáni újjászervezését követően – versenybe szállt. A kommunista párt 2001-es győzelmét növelte, hogy számos párt nem tudta átlépni az újonnan felállított 6%-os bejutási küszöböt. Ez lehetővé tette, hogy a PCRM alkotmányozó többséghez jusson 2001 és 2005 között. A pártnak a 2005-ös választások megnyerésével sikerült megőriznie hatalmát, bár lényegesen kisebb fölényrel, mint 2001-ben.

A vizsgált időszakban egyetlen – egyedül vagy választási szövetségben –, a moldovai parlamentbe bejutó párt sem volt etnikai kisebbségi párt. A(z etnikai) kisebbségi párt jelen tanulmányban használt munkafogalma szerint azt a politikai szervezetet jelöli, amely főleg etnikai kisebbségi ügyekkel foglalkozik, kizárólag etnikai kisebbségi szavazatokra, szervezetében pedig etnikai kisebbségi tagokra épít. A kisebbségi pártok nem szerepelnek az 1. táblázatban, amely csak a választásokon eredményesen szereplő pártokat tartalmazza: ezek a pártok Moldovában a választások vesztesei.

A fentiekben javasolt munkafogalmunk szerint kisebbségi pártnak minősülő szervezetek alakultak Moldovában, és részt is vettek parlamenti választásokon. Például a „Ravnopravie” társadalmi-politikai mozgalom (SPMR), amelyet egyenlő jogok mozgalmának lehetne fordítani, mind a 2001-es, mind a 2005-ös parlamenti választásokon versenybe szállt. A szervezet nyíltan vállalta a kisebbségi jogokat előtérbe helyező politikai programot. Kampánystratégiájának meghatározó eleme volt, hogy a különböző kisebbségi csoportok szavazatait célozta meg. Ez a fajta etnikai jellegű stratégia a szovjet időkbeli, moldovai etnikumok közötti együttélés tapasztalatán alapuló számításból eredt. A nyelvi oroszosítás – amely Moldovában a szovjet periódusban a főbb kisebbségi csoportokat érintette – utóhatásaként mindenképp az a törekvés jelent meg, hogy az orosz nyelv második hivatalos nyelvvé váljon. Ez

az etnopolitikai vezetők számára vonzó stratégia volt, hogy mobilizáljanak az orosz etnikumúak mellett más kisebbségi csoportokat is.

Egy további figyelemreméltó példa a gagauz etnikai pártok esete, amelyek a gagauziai régiókban 1998 előtt is léteztek, például a „Vatan” Néppárt és a Gagauz Néppárt. Ezeknek a pártoknak az eredete a kora '90-es évekre vezethető vissza, ekkor működtek azok a régióbeli mozgalmak, amelyek a gagauziai kisebbség jogaiért küzdöttek, és nagyban hozzájárultak a Gagauzia autonóm tartomány létrejöttéhez. Mindezek ellenére, a Gagauz autonóm törvényhozás (Népgyűlés) 1995-ös választásán a szavazók inkább az országos pártok és szakszervezetek jelöltjeit, illetve a független jelölteket részesítették előnyben a regionális pártok jelöltjeivel szemben.¹¹

A „Ravnopravie” társadalmi-politikai mozgalom kudarca, hogy a parlamentbe jutáshoz elegendő támogatást szerezzen, és más politikai szerveződések sikertelen próbálkozása, hogy kizárólag etnikai alapon választókat mozgósítsanak, a korábbi parlamenti és tartományi választásokon abból eredt, hogy néhány nagy párt kisebbségi támogatást szerzett, és azt meg is tartotta. Ez a siker részben annak tulajdonítható, hogy ezek a pártok kisajátították az etnikai kisebbségi politikusok által hangoztatott jelszavakat, részben pedig e pártok jelöltállítási stratégiájának tudható be. A nagy pártok közül néhány tág lehetőségeket biztosított a kisebbségek politikailag aktív tagjai számára, hogy a párttiszségeken keresztül nagy presztízsű pozíciókba kerüljenek, állami intézményekben hatalmat gyakoroljanak – ezzel alapjaiban kérdőjelezve meg az etnikai alapon politizálók igényét a kizárólagos kisebbségi csoportképviselőre.¹²

A parlamenti jelöltállítás etnikai vetülete

A zárt listás arányos képviselői rendszer bevezetésével a pártok vezetői széles kontrollt gyakorolhattak a választási listák összeállítására felett. A moldovai választási rendszerről készült újabb szakértői felmérés közvetetten alátámasztotta azt a feltevést, hogy ezek a választási szabályok a pártvezetőség súlyát növelik az olyan testületekkel szemben, mint a közgyűlés vagy a helyi pártszervezetek. A felmérés eredményei azt jelzik, hogy a pártvezetőség sokkal fontosabb szerepet játszik a párt valamennyi belső döntéshozatali eljárásában, mint a párt más szervei.¹³ A párt parlamenti helyekért induló jelöltjeinek kiválasztása egy ilyen kiemelt döntéshozatali kérdés. A parlamenti helyekhez komoly hatalom és presztízs köthető, azonban számuk korlátozott. A választásokon sikeres pártok által elosztható parlamenti helyek száma mindig jóval alacsonyabb, mint azon, párthoz hűségű személyek száma, akiket a párt meg akar jutalmazni, vagy azoknak a befolyásos személyeknek a száma, akiknek a támogatását a párt azzal kívánja biztosítani,

hogy befutó helyet kínál számukra a listáján. A választások előtti közvélemény-kutatások alapján a pártvezetés meglehetősen pontossággal tudja megbecsülni, hogy várhatóan hány parlamenti helyet szereznek meg. Ezekből az adatokból tehát megállapítható, hogy egy pártlistán hány helyet lehet befutónak tekinteni. Azzal, hogy a pártvezetés meghatározza az egyes személyek sorrendjét a listán, egyúttal dönt arról, hogy a jelöltek közül kiből lesz parlamenti képviselő.

A fentiek szerint a pártok parlamenti frakciójának összetétele a pártvezetés előzetes döntését tükrözi arról, hogy mely politikusok képviseljük a pártot a törvényhozásban. Ezek mögött a döntések mögött számos tényezőn alapuló számítások állnak. A parlamenti képviselők háttérének vizsgálata némi rálátást enged arra, hogy milyen szempontok alapján történik ez a mérlegelés. Mivel minket most elsősorban a pártok azon stratégiája érdekel, hogy miként igyekeznek megnyerni az etnikai kisebbségi csoportok támogatását, az egyes képviselők etnikai háttérét fogjuk részletesen vizsgálni.

2. táblázat

A moldovai parlamenti képviselők etnikai háttére: pártcsaládok szerint (1994–2009)

	Kommunista	Szociáldemokrata	Közép	Kereszténydemokrata	Jobbközép	Összesen
Moldovai/Román	61,65% (125)	66,67% (63)	78,75% (63)	100% (36)	100% (77)	74,18% (364)
Ukrán	13,59% (29)	8,69% (8)	3,75% (3)	0% (0)	0% (0)	8,2% (40)
Orosz	10,68% (23)	15,21% (14)	5% (4)	0% (0)	0% (0)	8,2% (41)
Gagauz	8,25% (17)	4,35% (4)	3,75% (3)	0% (0)	0% (0)	4,92% (24)
Egyéb	3,4% (7)	1,09% (1)	5% (4)	0% (0)	0% (0)	2,46% (12)
Nincs adat	2,43% (5)	1,09% (1)	3,75% (3)	0% (0)	0% (0)	2,05% (9)
Összesen	100% (206)	100% (91)	100% (80)	100% (36)	100% (77)	100% (490)

Kommunisták: Moldovai Köztársaság Kommunista Pártja; *Szociáldemokraták:* Szocialista Párt és Unitate-Edinstvo Mozgalom Tömörülés, Moldovai Szocialista Párt, Munkásunió, „Furnica” Szociáldemokrácia Párt, „Speranța-Nadejda” Szakértők Mozgalma; *Közép:* Demokrata Agrárpárt, Demokratikus és Virágzó Moldováért Mozgalom, Moldovai Demokrata Párt, Moldovai Centrista Unió, Moldovai Polgári Párt, Moldovai Népi Demokratikus Párt, „Forța Nouă” Társadalmi-politikai Mozgalom; *Kereszténydemokraták:* Kereszténydemokrata Népront/Párt, Demokratikus Keresztény Párt, Moldovai Női Keresztény-demokratikus Liga, Kereszténydemokrata Parasztpárt; *Jobbközép:* Nemzeti Liberális Párt, Értelmiségi Kongresszus, Szabad Parasztpárt, Demokratikus Erők Pártja, Moldova Újjászületéséért és Kiegyezéséért Párt, Mi Moldovánk Szövetség, Szociálliberális Párt.

Megjegyzés: Az utolsó oszlopban szereplő adatok esetén több esetben nincs adat a pártcsaládról.

Forrás: szerzői számítások

A jelentős nehézségek ellenére, amelyek felmerülnek, amikor megpróbáljuk besorolni sok párt ideológiai irányultságát a posztkommunista politikai mezőnyben, egy újabb, nagy hatású tanulmány kiemel egyes hasonlóságokat ezen pártok ideológiai karaktere és a hagyományos nyugat-európai pártcsaládokéi között.¹⁴ E szerint a logika szerint a 2. táblázat valamennyi, parlamen-

ti képviseletet szerzett moldovai pártot rendszerezi az öt hagyományos ideológiai családba. A táblázat tartalmazza azt is, hogy az egyes ideológiai családhoz tartozó pártoknak összesen hány képviselője ült a parlamentben, és részletekkel szolgál a képviselők etnikai háttéréről.

A 2. táblázat egyik legszembevetőbb üzenete, hogy a parlamentben ülő kisebbségi képviselők pártcsaládok szerinti aránya jelentős különbségeket mutat. Ahogy balról jobbra haladunk a táblázatban, a kisebbségi képviselők aránya több mint 35%-ról 0%-ra esik. A kommunista ideológiához köthető csoport a moldovai esetben egyetlen pártot, a PCRM-et jelenti. Ahogy korábban erre kitértünk, ez a párt szerezte a legtöbb mandátumot az utóbbi három parlamenti választáson. Ahogy a táblázat adatai mutatják, a párt képviselőinek több mint 35%-a kisebbségi háttérű. A kisebbségi képviselők száma 30% körülire csökken a szociáldemokrataként azonosítható pártok esetében, és az arány nagyjából 20% az agrár- vagy centripártoknál. A kisebbségek egyáltalán nincsenek jelen a kereszténydemokrata és más jobbközép pártok frakcióiban.

Ez a trend azt mutatja, hogy a baloldali pártok azok, amelyek a kisebbségi csoportok tagjait inkább felveszik. Ez a toborzási taktika egyúttal hozzájárul ahhoz, hogy folyamatos támogatást élveznek a baloldali pártok az etnikai kisebbségi szavazók részéről, és ahhoz, hogy országos szinten ezek a pártok dominánsak tudnak maradni. A moldovai baloldali pártok különböznek abban, hogy programszinten mennyiben támogatják a kisebbségi aktivisták által megfogalmazott politikai célkitűzéseket. Azonban egyikük sem, legalábbis a parlamentbe jutott baloldali pártok közül egyik sem emelte a kisebbséget érintő kérdéseket a kampányuk központi elemévé. Vagyis a baloldali pártok nem próbáltak meg etnikai kisebbségi pártokká válni. Nem hagytak fel azon törekvésükkel, hogy aláhúzzák a baloldal hagyományos érzékenységét olyan témák iránt, mint a társadalmi igazságosság, újraelosztás vagy a jóléti állam. Ezek a pártok a baloldali értékeket és a kisebbségi kérdésekre való nyitottságot ötvözték egy befogadó toborzási taktikával. Ez a kombináció a posztkommunista időszak nagy részében sikeresnek bizonyult a választásokon.¹⁵

A baloldali pártok dominanciáját mutatja az ilyen pártok támogatásával bejutott képviselők száma. Ahogy a táblázatból látható, az 1994 óta parlamentbe jutott 488 képviselőből 298 vagy a kommunista, vagy egy szociáldemokrata párthoz tartozik. Az egyes parlamenti ciklusokon átnyúló kisebbségi jelenlét a törvényhozásban jórészt a baloldali pártok hangsúlyos jelenlétének köszönhető.

3. táblázat

A moldovai parlamenti képviselők etnikai háttere: parlamenti ciklusonként

	1990–1994	1994–1998	1998–2001	2001–2005	2005–2009	Összesen
Moldovai/Román	71,24% (270)	70% (91)	84,62% (99)	63,71% (79)	79,49% (92)	72,9% (631)
Ukrán	8,71% (33)	5,38% (7)	5,13% (6)	17,74% (22)	4,27% (6)	8,42% (74)
Orosz	16,62% (63)	12,31% (16)	3,42% (4)	8,87% (11)	7,69% (10)	11,88% (104)
Gagauz	2,64% (10)	4,62% (6)	5,13% (6)	7,26% (9)	2,56% (3)	3,92% (34)
Egyéb	0,26% (1)	3,85% (5)	1,71% (2)	2,42% (3)	1,71% (2)	1,5% (13)
Nincs adat	0,53% (2)	3,85% (5)	0% (0)	0% (0)	4,27% (5)	1,38% (12)
Összesen	100% (379)	100% (130)	100% (117)	100% (124)	100% (118)	100% (868)

Megjegyzés: A képviselők száma magában foglalja a parlamenti ciklus elején és a későbbiekben csatlakozottak számát is.

Forrás: szerzői számítások

A 3. táblázat részletekkel szolgál a többségi és kisebbségi képviselők számáról parlamenti ciklusonként. A függetlenség elnyerése utáni ciklusok során a többségi hátterű parlamenti képviselők aránya 63,71% és 84,62% között mozgott, a legalacsonyabb a 2001 és 2005 közötti törvényhozásban volt, amikor a kommunistáknak a legnagyobb többsége volt. Ez a többség pedig jelentős mértékben arra vezethető vissza, hogy ennek a pártnak sikerült vetélytársait legyőzni a kisebbségi szavazatokért folytatott küzdelemben.

A függetlenedés utáni ciklusokon túl a táblázat tartalmazza az utolsó kommunista törvényhozás adatait is. A parlamentet akkor a Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság Kommunista Pártja uralta, amely az akkori fogalmak szerint erőteljesen multiethnikus szervezet volt. Az 1990 és '94 között parlamentben ülő kisebbségi képviselők jó része a kommunista pártból érkezett. A pártot az 1991. augusztusi moszkvai puccskísérlés után betiltották, ezért nem vehetett részt a '94-es választásokon. Sok kommunista párti tisztségviselő részt vett később a szocialista párt és az Unitate-Edinstvo Mozgalom létrehozásában. A két szervezet választási szövetséget kötött, amely sikerrel szerepelt az 1994-es választásokon. A szövetség 1994-ben bejutott parlamenti képviselőinek 60%-a kisebbségi csoporthoz tartozott, és a mai napig ez a legmagasabb arány a moldovai parlamentbe bejutott pártok vagy pártszövetségek között. Az említett választási szövetség központi kampánytémává emelte a kisebbségi problémákat.

Viszont az 1998-as választásokon egyik szervezet sem tudott sikert elérni azzal, hogy elővette a kisebbségi témákat. A megcélzott szavazatok nagy többsége ugyanis az újonnan létrejött kommunista párthoz, a PCRM-hez vándorolt. Ez a párt hivatalosan nem utódpártja a korábbi rendszer kommunista pártjának, azonban személyi, strukturális és szakpolitikai értelemben a PCRM sok tekintetben nagyfokú folytonosságot mutatott a régi párttal. A vá-

lasztási kampányok során a párt nyíltan hivatkozott elődjére, és kihasználta a kommunista múltból fakadó kulturális és szimbolikus tőkét.

A befogadó toborzási taktika a PCRM választási stratégiájának központi elemét jelentette. A párt 2001-es listáján például kilenc gagauz etnikumú szerepelt, akik történetesen mindannyian a párt parlamenti képviselői lettek a 2001–2005-ös ciklusban. Ők a kisebbségi közösségben nagyra becsült személyek voltak, közöttük volt például Gagauzia korábbi kormányzója, Gheorghe Tabunscic. A PCRM agresszív toborzási taktikája vált az egyik tényezővé, ami miatt a gagauz közösség – az egyetlen kisebbség, amely területi autonómiát kapott a '90-es évek elején – elsöprő arányban a PCRM-re szavazott 2001-ben: a gagauz autonóm tartományban a szavazatok 80,6%-át a kommunisták kapták, a párt az országban itt szerepelt a legjobban. Amint fentebb már említettük, a kommunista párti kisebbségi képviselők átlagos aránya a különböző ciklusokban 35% körül van.

Többségi képviselet

A moldovai eset érdekes a többségi képviselet szempontjából, mivel tükrözi a többségi identitás vitatott jellegét. A „moldováság” és a „romáság” a többségi csoport két vetélkedő víziója az etnikai identitással kapcsolatban, amely két különböző etnikai többségi nacionalizmusban ölt testet, és leegyszerűbben „államépítő” és „egyesítő” nacionalizmusként írható le. Mindkét szemlélet jól felépített értékekből és meggyőződésekből áll össze, amelyek jó alapot nyújtanak a politikai mozgósításhoz, és koherenciát biztosítanak a hangoztatott szakpolitikai és általános politikai célkitűzéseknek.

A „moldovanisták” számára identitásuk döntő összetartó eleme a történelem, a kultúra, a vallás és a nyelv, és valamennyit különbözőnek és elkülöníthetőnek tartják a románoktól. A „romanisták” megkérdőjelezték ezt a különállást, és legjobb esetben is csak a román történelem és az összromán kultúra regionális változatának tekintik ezeket. Tehát a moldovai és a román identitást a romanisták egymást kiegészítő, míg a moldovanisták egymással versengő identitásnak tekintik. A két szemlélet közötti versengés a legfontosabb forrása volt a politikai fellépésnek a '90-es évek elején. Az ekkor a moldovai politikai életet uraló politikai tömegmozgalom, a Népfront kulcsfiguráinak romanista orientációjával magyarázható, hogy a politikai életben a román identitásra építő szemlélet volt az elsődleges.

A Népfront gyors népszerűségvesztése és szervezeti szétesése drámai mértékben csökkentette a romanista megközelítésű csoportok és szervezetek politikai erejét, de nem jelentette a két identitás közötti politikai szimbólumviták végét. Ugyanakkor a moldovanisták, akiknek a népfrontos ellenfelek feletti győzelmét megerősítették a '94-es választási eredmények, úgy döntöt-

tek, hogy az identitásvita, az ebből fakadó, a romanistákkal szemben fennálló potenciális politikai ellentétek néhány elemére koncentrálnak.

A függetlenségről tartott 1994-es véleménynyilvánító népszavazás egy ilyen összecsapást jelentett. A népszavazás, amelyet Moldova elnöke, Snegur kezdeményezett (az ő javára szokás írni, hogy beszédeiben koherens programot nyújtott a moldovanista gondolatnak¹⁶), időlegesen mindenképp lezárta azt az időszakot, amíg az egyesítés programját támogatók eséllyel léphettek fel. A választók túlnyomó többsége visszautasította az egyesülést, és a függetlenséget támogatta. A népszavazási végeredmények, amelyeket előre láthattak mind a támogatók, mind az ellenzők, elbizonytalanították a romanista tábor, és az egyesítés ügyét levették a politikai napirendről – miközben az etnikai identitás körüli ellentmondások fennmaradtak mind kollektív, mind egyéni szinten. Snegur elnököt például, akinek álláspontja az 1996-os elnökválasztás közeledtével később elmozdult a vehemens moldovanista meggyőződéstől, számos nyilvános forrás „moldovai (román)” identitású személyként jelöli.

Az etnikai románság vállalása politikai véleménynyé vált, amely az érintett egyén egyesítés melletti politikai álláspontját tükrözi. A 4. táblázat a képviselők megoszlását mutatja ebből a szempontból:

4. táblázat

A többségi háttérű parlamenti képviselők vállalt etnikai identitása Moldovában, pártcsaládok szerint (1994–2009)

	Kommunista	Szociáldemokrata	Közép	Kereszténydemokrata	Jobbközép	Nincs adat	Összesen
Moldovai	100% (125)	100% (64)	84,13% (53)	25% (9)	60,87% (43)	66,67% (2)	82,04% (296)
Román	0% (0)	0% (0)	15,87% (10)	75% (27)	39,13% (27)	33,33% (1)	17,96% (65)
Összesen	100% (125)	100% (64)	100% (63)	100% (36)	100% (70)	100% (3)	100% (361)

Forrás: szerzői számítások

A kommunista és szociáldemokrata pártok képviselői közül senki nem határozza meg magát románként. A centрупártok többségi háttérű képviselői közül több mint 15% románnak tekinti magát, és ez az arány a jobbközép felé haladva tovább nő: a kereszténydemokratáknak, akik hagyományosan a leginkább egyesítéspártiak, 75%-a vallotta magát románnak. A jobb- és a baloldal összevetéséből világos, hogy a jobbközép pártok többségi háttérű képviselőinek etnikai önmeghatározása között nagyobb különbségek vannak, mint a baloldali többségi képviselők esetében.

Összességében az adatok és a korábban a tanulmányban idézett megállapítások azt mutatják, hogy az etnikai és a bal-jobb ideológiai megosztottság a moldovai esetben egymással átfedésben van. A baloldali pártok kulturális értelemben erőteljes moldovanista orientációt követnek, míg a jobboldali pártok

az összromán etnikai meghatározás felé mozdulnak el. A toborzási stratégiák tükrözik a baloldali pártok befogadóbb hozzáállását a kisebbségi ügyekhez. A jobbközép pártok azon kísérleteit, hogy befogadóbb képet mutassanak, és a kisebbségi jogok védelme melletti elkötelezettséget mutató programot fogadjanak el, mind ez ideig nem erősítette meg ezen pártok szervezeti stratégiája, hogy a kisebbségeket helyzetbe hozza a pártszervezetten belül.

A kisebbségek és képviselőik arányai

A kisebbségi származású képviselők folyamatos parlamenti jelenléte a baloldali pártok folytonos túlsúlyának eredménye. Ezek a pártok végig nyitottak voltak a kisebbségek befogadására a posztkommunista időszak alatt, egyrészt a kisebbségi szavazatok megszerzése érdekében, másrészt mert identitási kérdésekben is nyitottabbak voltak. A toborzási stratégiájuk folytán sok kisebbségi közösségből származó képviselő jutott be a parlamentbe. Az adatsor valójában jelentős kisebbségi felülreprezentáltságot mutat a posztkommunista időszak moldovai parlamentjében.

Az 5. táblázat összekapcsolja a népesség etnikai arányait a moldovai parlamenten belüli etnikai arányokkal. Feltünteti a parlamentben képvisellel rendelkező kisebbségi csoportok megoszlását a népességen és a parlamenten belül, valamint a különböző etnikai háttérű képviselők számát. Az utolsó oszlop a képviselő arányossági mutatója, amely az adott etnikai csoport parlamenten, illetve népességen belüli arányának hányadosa. Ez a mutató önmagában képes jelezni a képviselő arányosságát, az 1-es érték a „tökéletesen” arányos képviselőt, az e feletti a felülreprezentáltságot, az ez alatti szám pedig alulreprezentáltságot jelez.

A táblázat külön mutatja az 1990-es parlamenti választások adatait és a többi ciklus eredményeit. Erre azért van szükség, mert 1992 óta Transznisztria, a szakadár régió valójában nem része Moldovának, és ezzel elég lényeges változás áll be a moldovai népességben. Az 1990-es választások eredményei, amelyek magukban foglalják a transznisztriai adatokat is, az 5b táblázat szerint, a moldovai etnikumúak felülreprezentáltságát mutatják, amely más etnikumok kárára érvényesült, leszámítva az oroszokat. Utóbbiaknál a felülreprezentáltság még magasabb, mint a moldovai etnikumúak esetében.

A posztkommunista időszak eredményeit az 5a táblázat foglalja össze, a kimutatás valamennyi, 1994 és 2008 között parlamentbe jutott képviselő adatát tartalmazza. Ahogy a táblázat jelzi, az államalkotó csoport kedvező helyzete 1990-hez képest a visszájára fordult: a moldovai etnikum alulreprezentálttá vált a posztkommunista időszakban. Ez még akkor is igaz, ha egybeszámítjuk a magukat moldovainak tartókat azzal, akik románoknak is érzik magukat. Utóbbi módon számolva azonban az alulreprezentáltság foka meg-

lehetősen alacsony, az arányossági mutató értéke 0,98. Ha a román etnikumú képviselők arányát külön számítjuk, ahogy az az 5a. táblázatban látható, ez a csoport jelentősen felülreprezentált. Arányaiban jóval több politikus tartja magát románnak, mint ahogy az a népesség körében tapasztalható, figyelembe véve a népszámlálási adatokat, amelyek szerint a lakosság 2,2%-a román. Bár ez utóbbi adatot sok jobbközép politikus vitatja Moldovában, azt állítva, hogy a kommunista kormányzat, amely a moldovanizmus lelkes támogatója, manipulálta az adatokat, és nagyon jelentősen csökkentette a magukat románnak valló állampolgárok számát. Szerintük ezt jelzi, hogy 16,5% úgy nyilatkozott, hogy román az anyanyelve.

5. táblázat

Az etnikai reprezentáció arányossága a moldovai parlamentben

5a. 2004-es moldovai népszámlálás / 1994–2009-es országgyűlési adatok

Csoport	%	Szám	Képviselők		Arányossági mutató
			száma	aránya	
Moldovaiak	75,80%	2 564 565,66	296	60,86%	0,8
Ukránok	8,40%	284 199,89	41	8,20%	0,98
Oroszok	5,90%	199 616,59	41	8,20%	1,39
Gagauzok	4,40%	148 866,61	24	4,92%	1,12
Románok	2,20%	74 433,30	65	13,32%	6,05
Bolgárok	1,90%	64 283,31	7	1,43%	0,75
Egyéb	1,00%	33 833,32	5	1,02%	1,02
Nincs válasz/adat	0,40%	13 533,33	10	2,05%	
Összesen	100,00%	3 383 332	489	100,00%	

5b. 1989-es moldovai népszámlálás / 1990–1994-es országgyűlési adatok

Csoport	%	Szám	Képviselők		Arányossági mutató
			száma	aránya	
Moldovaiak	64,40%	2 790 700	270	60,86%	1,11
Ukránok	13,80%	599 700	33	8,20%	0,63
Oroszok	12,90%	560 400	63	8,20%	1,29
Gagauzok	3,50%	152 700	10	4,92%	0,75
Bolgárok	3,40%	87 700	1	1,43%	0,13
Egyéb	1,00%	65 600			
Nincs válasz/adat			2	0,53%	
Összesen	100,00%	4 256 800	379	100,00%	

Forrás: 2004-es és 1989-es népszámlálási adatok a népesség arányáról; országgyűlési adatok szerzői számítások alapján

A kisebbségi csoportok közül az oroszok, mint az egykori Szovjetunió domináns etnikuma, továbbra is felülreprezentáltak a moldovai parlamentben. Ahogy az 5a és 5b táblázat összevetéséből látható, az oroszok felülreprezentáltsága magasabb az 1994–2008-as időszakban, mint 1990 és '94 között. A gagauzok parlamenti aránya szintén meghaladta a lakosságbeli arányukat, bár kisebb mértékben, mint az oroszok esetében. Az ukránok, akik a legnagyobb kisebbségi csoport Moldovában, közel arányos képviselettel bírtak a törvényhozásban. A demográfiailag jelentős kisebbségek közül a bolgár etnikum az egyetlen, amely jelentősen alulreprezentált a posztkommunista időszak országgyűléseiben.

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy a moldovai pártrendszer meglehetősen befogadónak bizonyult a kisebbségekkel szemben. A kisebbségi reprezentáció jórészt baloldali, kisebb részben multietnikus közép-pártok révén valósult meg. E pártok toborzási stratégiája biztosította, hogy az etnikai kizárólagosság nem vált jellemzővé a moldovai politikában, ami egyébként nehéz és konfliktussal teli átmenetet jelentett a kommunista rezsimből.

Konklúzió

Azt, hogy a társadalom etnikai sokféleségét hogyan képezi le a politikai szféra, sok tényező befolyásolja. A kisebbség jellemzői, a többséggel való együttélés történelmi tapasztalatai, a politikai közösség demokratikus vagy kevésbé demokratikus jellege és a választási szabályok természete is hatással lehet arra, hogy a kisebbségek mennyire tudnak integrálódni a vezető pártokba, vagy mennyiben tudnak a választásokon sikeres kisebbségi szervezetet létrehozni. A tanulmány bemutatta a moldovai pártrendszert, mint esettanulmányt, mely pártrendszerben elvileg adottak voltak a feltételek életképes kisebbségi pártok megjelenéséhez. A kisebbségi csoportok nagysága, a mobilizációjuk foka az átmenet korai szakaszában, a moldovai politikai rendszer demokratikus nyitottsága és a pártok kialakulását segítő választási szabályok – mind abba az irányba mutattak, hogy a pártrendszer etnikai vonalak mentén alakulhat ki.

Mégis, a moldovai pártrendszerben a mai napig nem jelentek meg a létező etnikai megosztottság szerinti politikai törésvonalak. A kisebbségek másképp integrálódtak a nagypolitikába, mint mondjuk Bulgária vagy Románia esetében, ahol a választásokon sikeresen szereplő etnikai kisebbségi pártok a pártrendszer meghatározó jegyévé váltak. A tanulmány, a multietnikus szervezetek meghatározó politikusainak választási stratégiáit vizsgálva, megpróbálta körüljárni, hogy miként vált lehetségessé ez a forogatókönyv. Ezek a politikusok a multietnikus szervezeti élet szovjet örökségére és az etnikai cso-

portok együttélésének pozitív történelmi tapasztalataira építettek, amikor megszervezték saját pártjaikat, és több etnikumból vonzottak híveket. A programjukon és a jelen tanulmányban részletesebben elemzett toborzási stratégiáikon keresztül sikerült felülkerekedniük az időközben megjelent kisebbségi politikai szereplőkön a kisebbségi csoportok támogatásáért folytatott küzdelemben.

Az, ahogy jelen tanulmány hangsúlyozta a közvetítő intézmények fontosságát, figyelmeztet bennünket arra, hogy a multietnikus szervezetek jelenlegi túlsúlyából nem lehet megalapozott következtetést levonni a jövőre nézve, tudniillik, hogy később sem jelennek meg Moldovában a választásokon sikeresen szereplő kisebbségi szervezetek. Az új demokráciák politikai dinamikája elég okot ad arra, hogy szkeptikusak legyünk azzal a vélekedéssel kapcsolatban, hogy a pártrendszer a jelenlegi állapotában megmerevedik egy olyan országban, mint Moldova. Jelen tanulmány ezzel szemben azt húzza alá, hogy szükséges megvizsgálni a többségi és a kisebbségi politikusok közötti interakciókat, toborzási stratégiáikat és szempontjaikat a politikai program meghatározása során. Egy ilyen elemzés és vizsgálat hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük a kisebbségpolitika keresleti, választói oldalának viszonyait.

(Fordította: Körtoélyesi Zsolt)

Felhasznált irodalom

- Best, H. – Cotta, M.: *Parliamentary Representatives in Europe, 1848–2000: Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries* (Oxford University Press, Oxford, 2000)
- Birch, S. – Millard, F. – Popescu, M. – Williams, K.: *Embodying Democracy : Electoral System Design in Post-Communist Europe* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002)
- Birnie, J. K.: *Ethnicity and Electoral Politics* (Cambridge University Press, Cambridge, 2007)
- Crowther, W.: Romania. In: Berglund, S. – Ekman, J. – Aarebrot, F. H. (szerk.): *Handbook of Political Change in Eastern Europe* (Edward Elgar, Cheltenham, 2004)
- Crowther, W. – Roper, S. D.: A Comparative Analysis of Institutional Development in the Romanian and Moldovan Legislatures. In: Olson, D. M. – Norton, P. (szerk.): *The New Parliaments of Central and Eastern Europe* (Frank Cass, London, 1996)
- Crowther, W.: The Politics of Democratization in Post-Communist Moldova. In: Dawisha, K. – Parrott, B. (szerk.): *Democratic Changes and Authoritarian*

- Reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova* (Cambridge University Press, Cambridge, 1997) 282–330. p.
- Crowther, W. – Matonyte, I.: Parliamentary Elites as a Democratic Thermometer: Estonia, Lithuania and Moldova Compared, *Comparative Political Studies* 2007/40, 281–299. p.
- Freedom House: *Freedom in the World 2005: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties* (Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2005)
- Gallagher, M. – Laver, M. – Mair, P.: *Representative Government in Modern Europe*, 4. kiadás (McGraw-Hill, Boston, 2006)
- Lijphart, A.: Constitutional Design for Divided Societies, *Journal of Democracy* 2004/15, 96–109. p.
- March, L.: From Moldovanism to Europeanization?: Moldova's Communists and Nation-building, *Nationalities Papers* 2007/35, 601–625. p.
- March, L. – Herd, G. P.: Moldova Between Europe and Russia: Inoculating Against the Colored Contagion? *Post-Soviet Affairs* 2006/22, 349–379. p.
- Norris, P.: *Passages to Power: Legislative Recruitment in Advanced Democracies* (Cambridge University Press, Cambridge, 1997)
- Norris, P.: Ballots Not Bullets: Testing Consociational Theories of Ethnic Conflict, Electoral Systems, and Democratization. In: Reynolds, A. (szerk.): *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy* (Oxford University Press, Oxford, 2002) 206–248. p.
- Protsyk, O. – Bucataru, I. – Volentir, A.: *Partiinaia konkurentzia v Moldove: ideologia, organizatsiia, i podkhody k razresheniiu etno-territorialnykh konfliktov* (Universitatea de Stat din Moldova [USM], Chisinau, 2008)
- Protsyk, O. – Osoian, I.: Moldova: Party Institutionalization in a Resource-Scarce Environment. In: Roper, S. D. – Ikstens, J. (szerk.): *Party Finance and Post-Communist Party Development* (Ashgate, London, 2008)
- Reynolds, A.: *The Architecture of Democracy. Constitutional Design, Conflict Management and Democracy* (Oxford University Press, Oxford és New York, 2002)
- Roper, S. D.: From Semi-Presidentialism to Parliamentarism: Regime Change and Presidential Power in Moldova, *Europe-Asia Studies* 2008/60, 113–126. p.
- Shvetsova, O.: Endogenous Selection of Institutions and Their Exogenous Effects, *Constitutional Political Economy* 2003/14, 191–212. p.

Jegyzetek

- ¹ Norris, P.: Ballots Not Bullets: Testing Consociational Theories of Ethnic Conflict, Electoral Systems, and Democratization. In: Reynolds, A. (szerk.): *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management and Democracy* (Oxford University Press, Oxford – New York, 2002) 206–248. p.

- ² Lijphart, A.: Constitutional Design for Divided Societies, *Journal of Democracy* 2004/15, 96–109. p.
- ³ Birner, J. K.: *Ethnicity and Electoral Politics* (Cambridge University Press, Cambridge, 2007); Crowther, W.: Romania In: Berglund, S. – Ekman, J. – Aarebrot, F. H. (szerk.): *Handbook of Political Change in Eastern Europe* (Edward Elgar, Cheltenham, 2004).
- ⁴ A Freedom House indexe 2005 óta romló demokrácia-színvonalat mutat Moldovában. L.: *Moldova*, letölthető: <<http://www.freedomhouse.hu/images/nit2009/moldova.pdf>> (letöltve: 2009. 06. 30.)
- ⁵ Norris, P.: *Passages to Power: Legislative Recruitment in Advanced Democracies* (Cambridge University Press, Cambridge, 1997); Best, H. – Cotta, M.: *Parliamentary Representatives in Europe, 1848–2000: Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries* (Oxford University Press, Oxford – New York, 2000); Crowther, W. – Mato nyte, I.: Parliamentary Elites as a Democratic Thermometer: Estonia, Lithuania and Moldova Compared, *Comparative Political Studies* 2007/40, 281–299. p.
- ⁶ Birch, S. – Millard, F. – Popescu, M. – Williams, K.: *Embodying Democracy: Electoral System Design in Post-Communist Europe* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002); Shvetsova, O.: Endogenous Selection of Institutions and Their Exogenous Effects, *Constitutional Political Economy* 2003/14, 191–212. p.
- ⁷ Crowther, W. – Roper, S. D.: A Comparative Analysis of Institutional Development in the Romanian and Moldovan Legislatures. In: Olson, D. M. – Norton P. (szerk.): *The New Parliaments of Central and Eastern Europe* (Frank Cass, London, 1996) 133–160. p.; Crowther, W.: The Politics of Democratization in Post-Communist Moldova. In: Dawisha, K. – Parrott, B. (szerk.): *Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (Cambridge University Press, Cambridge, 1997) 282–330. p.
- ⁸ Független jelöltek is indulhatnak a választásokon, de ők meglehetősen hátrányos helyzetben vannak. Szigorúbb regisztrációs kötelezettségek vonatkoznak rájuk, és 3%-ot kell szerezniük a parlamentbe kerüléshez. L.: Protsyk, O. – Osoian, I.: Moldova: Party Institutionalization in a Resource-Scarce Environment. In: Roper, S. D. – Ikstens, J. (szerk.): *Public Finance and Post-Communist Party Development* (Ashgate, London, 2008) 95–112. p.
- ⁹ Moldova közigazgatási rendszere jelenleg 32 körzetből (*raioane*), 3 önkormányzattól (Chişinău, Bălţi és Bender/Tighina), egy autonóm tartományból (Gagauzia) és egy tartományból (Transnistria) áll. Az utóbbi terület státusza a mai napig nincs meghatározva.
- ¹⁰ Roper, S. D.: From Semi-presidentialism to Parliamentarianism: Regime Change and Presidential Power in Moldova. *Europe-Asia Studies* 2008/60. 113–126. p.; March, L.: From Moldovanism to Europeanization? Moldova's Communists and Nation-building, *Nationalities Papers* 2007/35; March, L. – Herd, G. P.: Moldova Between Europe and Russia: Inoculating against the Colored Contagion? *Post-Soviet Affairs* 22. 349–379. p.
- ¹¹ Botan, I.: Elections in Gagauzia – a New Beginning or Déjà Vu? *Democracy and Governing in Moldova* [ADEPT] 2006/4. december 30. Elérhető: <

democracy.md/en/comments/200612302/index.shtml> (letöltve: 2009. 08. 04.) A két gagauz párt a 34-ből csak hat helyet szerzett, míg a Moldovai Köztársaság Kommunista Pártja nyolcat, a Demokratikus Agrárpárt négyet, a szakszervezetek tizenegyet és független jelöltek ötöt.

- ¹² Például Nicolai Oleinic, az ukrán kisebbségi egyesület elnöke 1994-ben és 2005-ben is a kommunista párt listájáról került be a parlamentbe. Dmitrii Croitor, egy jelentősebb gagauz vezető 1998-ban a „Demokratikus és Virágzó Moldováért” Választási Szövetség jelöltjeként jutott be, és később Gagauzia „bashkan”-jává (kormányzójává) választották. Egy további gagauz vezető, Gheorghe Tabunscic a kommunista párt parlamenti képviselője volt a 2001-es választásokon. 1995 és 1999, majd 2002 és 2006 között ő volt Gagauzia bashkanja.
- ¹³ Protsyk, O. – Bucataru, I. – Volentir, A.: *Partiinaia konkurentzia v Moldove: ideologia, organizatsiia, i. podkhody k razresheniiu etno-territorialnykh konfliktov* (Universitatea de Stat din Moldova [USM], Chisinau, 2008).
- ¹⁴ Gallagher, M. – Laver, M. – Mair, P.: *Representative Government in Modern Europe*, 4. kiadás (McGraw-Hill, Boston, 2006).
- ¹⁵ A moldovai politikai küzdelmek pártprogramokat illető vetületéről L.: Protsyk, O. et al.: *Partiinaia konkurentzia v. Moldove* (2008); illetve March, L.: From Moldovanism to Europeanization? Moldova's Communists and Nation-building, *Nationalities Papers* 2007/35, 601–625. p.
- ¹⁶ Ihrig, Stefan: *Romanian vs. Moldovanism-National Identity Negotiated in History Teaching in Moldova*. A 2005. áprilisi ASN-konferencián előadott cikk.